

Exposició *Ilustradoras científicas en la sombra*. Madrid, Real Jardín Botánico Alfonso XIII, Universidad Complutense de Madrid (UCM), De febrer de 2024 a febrer de 2025.

A l'ombra, en l'anonimat, suplantades, desaparegudes, oblidades i, finalment, inexistents. Així ha estat la vida professional de tantes dones dedicades a diferents afers en el món de les ciències al llarg de la història. En els darrers anys, la recerca històrica, en tots els àmbits, motivada sense dubte per raons polítiques i per un context de lluita social per la igualtat en tots els nivells –sovint més teòrica que real–, ha revelat els complexos mecanismes de producció i perpetuació de l'ocultació de la presència i agència de les dones. Una desaparició observada tant al si familiar com a la configuració dels arxius de ciència. La recerca d'Ana Cabeza Llorca, de la biblioteca de la Facultat de Ciències Geològiques de la Universidad Complutense de Madrid (UCM), i de Victoria López-Acevedo, del Departament de Mineralogia i Petrologia de la mateixa universitat, al voltant de l'autoria d'unes plaques calcogràfiques emprades en la producció de les il·lustracions dels manuals de paleontologia, ha permès posar de relleu el treball que, com a il·lustradores científiques, van desenvolupar nou dones al costat de diferents professors de la universitat madrilenya, l'Instituto Cajal, el Museo Nacional de Ciencias Naturales i el Real Jardín Botánico, entre els anys 1920 i 1960.

La remissió a l'ombra fa palesa, aquí, la doble condició d'invisibilitat, personal i professional, com a dones i com a il·lustradores. És a dir, la consideració de la il·lustració com un ofici exercit per dones i entès com menor i merament auxiliar de la veritable producció científica. Sembla raonable inscriure, per tant, aquesta exposició, malgrat que no s'esmenti als panells de la mateixa, en la descoberta que ha tingut lloc en els darrers anys del significat i abast de la il·lustració científica femenina mitjançant les excel·lents exposicions, mostrades a Santander i a Madrid, *Maria Sibylla Merian y Alida Withoos. Mujeres, arte y ciencia en la Edad Moderna* (2018-2019) –aquí una presentació als col·loquis de la SCHCT– i *Ellas ilustran botánica: arte, ciencia y géne-*

ro (2022-2024). I també, si bé només en alguns aspectes, l'exposició *Maestras*, que va produir i exhibir el Museo Nacional Thyssen-Bornemisza (2024). Una altra exposició recent, *Imprescindibles. Les treballadores del Museu de Ciències Naturals de Barcelona 1917-1987* (2023-2024), també ha incidit en el treball discret, considerat com a merament subsidiari per l'entorn jeràrquic dominant, tot posant de manifest el seu caràcter imprescindible per a la vida diària del museu.

L'exposició *Ilustradoras científicas en la sombra* ha estat oberta al públic al llarg de tot l'any 2024 als espais del Real Jardín Botánico Alfonso XIII de la UCM. Sense grans pretensions museogràfiques, el comissariat ha optat per una pràctica i senzilla combinació de panells explicatius, vitrines amb llibres, cartells, plaques i dibuixos, i vídeos que amplien les històries personals i l'obra artística, no considerada en l'exposició física. Aquells que no hagin pogut visitar-la poden veure tots els materials exhibits a l'exposició i també aquells recollits però no inclosos entre els primers, condensats en uns vídeos esplèndids, realitzats per l'estudiant Paula Crespo, al web que la UCM manté viu en aquest enllaç.

La importància decisiva de l'autoria del treball científic es posa de relleu en l'acte deliberat de la signatura de les obres realitzades, amb grafit o pinzell. Això ha permès l'equip de comissariat i documentació de l'exposició accedir a la trajectòria biogràfica de les il·lustradores de paleontologia de la Facultat de Ciències de la UCM –Ana María Somoza Soler i les germanes María del Carmen i Ascensión María Benito Arza–, de l'Institut Cajal –Conchita del Valle Fernández i María G. Amador–, del Museo de Ciencias Naturales –Luisa de la Vega Wetter i Carmen Simón Sanchís– i del Real Jardín Botánico –Paula Millán Aloseite i Carmen Victoria del Val Chicharro. La metodologia per estructurar l'exposició pren dos eixos bàsics. D'un costat, la descripció del context històric de cadascuna de les institucions on van treballar les il·lustradores, tot mostrant els dibuixos i els motlles i també les publicacions on van aparèixer aquelles il·lustracions. I, d'altre, tot allò que s'ha pogut rescatar per tal de produir una mínima aproximació a la vida i exercici laboral d'aquelles dones.

Es tracta d'històries truncades, biografies on gairebé tot resta a la penombra, històries de vida desdibuixades. En tots els casos es detecta un talent evident per al traç. I si el relat biogràfic és gairebé desconegut, molt poc se'n sap de com van treballar les il·lustradores els encàrrecs fets pels professors i científics que necessitaven traslladar a les publicacions determinades idees en forma de representacions visuals. Esmentarem a continuació alguns dels casos més notables.

És rellevant el cas de Conchita del Valle i María G. Amador, que van treballar per a nombrosos metges de l'Hospital del Rey i de l'escola de Cajal, tot especialitzant-se en la producció d'il·lustracions microscòpiques, especialment d'histologia. Aquí, les il·lustradores van ser contractades per aquestes institucions, de manera regular, en plantilla, durant dècades, com a auxiliars tècniques.

Luisa de la Vega estava casada amb Augusto González de Linares, naturalista i investigador en ciències del mar. Tots dos van viatjar i fer una estada formativa a l'Estació de Biolo-

gia Marina de Nàpols. I tots dos van arrencar l'Estació Marítima de Santander en 1887. Les fotografies rescatades de Luisa de la Vega permeten veure la seva participació en l'equip de treball i també l'espai on elaborava les seves il·lustracions. Vídua i casada de nou, Luisa de la Vega va dedicar-se durant anys a l'ensenyament en una escola de primària per a nenes; després d'enviudar per segon cop, la seva expertesa tècnica li va permetre ser contractada pel Museo Nacional de Ciencias Naturales en els darrers vint anys de la seva vida professional fins a la seva jubilació el 1943.

També és destacable el cas de Carmen Simón Sanchís, de la qual només se sabia que havia nascut el 1899. La documentació conservada al Museo Nacional de Ciencias Naturales mostra la seva prolífica carrera professional: primer al Laboratori d'Hidrobiologia de València, entre 1915 i 1927, i des d'aquest darrer any al Museo Nacional de Ciencias Naturales, on va exercir fins a finals dels anys 1960 com a auxiliar artística. La qualitat de les seves il·lustracions en l'àmbit de les ciències del mar va ser reconeguda en algunes de les publicacions signades per homes on es van incloure aquells dibuixos.

Les il·lustradores i preparadores Paula Millán Alosete i Carmen Victoria del Val van treballar al Real Jardín Botánico del passeig del Prado entre els anys 1933-1969 i 1949-1958, respectivament. La qualitat de l'obra artística de Paula Millán, sorda de naixement, fou prou reconeguda a les més de 40 exposicions i als premis aconseguits al llarg de la seva carrera. Ja com a part del CSIC, després de la guerra, exercí com a professora de dibuix científic. Va il·lustrar llibres que van marcar una època, com els de natura de la col·lecció escolar d'Espasa Calpe escrits per Josefa Martí de Tortajada entre 1943 i 1949. Carmen Victoria del Val treballà a les ordres de Paulina Millán al Real Jardín Botánico. L'exposició recull algunes de les 105 làmines a ploma que reproduïen exemplars dels herbaris de la institució. Les biografies d'aquestes dones també expliquen com en alguns casos la seva vida professional es va acabar en el moment de contraure matrimoni o, com fou el cas de Carmen Victorial del Val, de ser mare.

Sobre la seva formació és important destacar el pas de la major part d'aquestes dones per les aules dels instituts d'ensenyament secundari Cardenal Cisneros i San Isidro. Es tracta de centres educatius que encara tenen bona part de les excel·lents col·leccions, avui considerades com a patrimoni històric, emprades per a l'ensenyament des del segle XIX: cartells, pòsters, instruments, anatomies, animals, plantes, minerals, etc. Només en el cas d'Ana María Somoza es constata la seva formació a la Facultat de Ciències. En altres casos, com ara les germanes Benito Arza o Conchita del Valle, es parla d'un cert aprenentatge, sovint inacabat, en escoles de belles arts. Paula Millán també va rebre formació a l'Escuela de Bellas Artes de San Fernando, després d'haver passat, amb altres propòsits, per l'Escuela del Hogar y Profesional de la Mujer. Els estudis inicials de magisteri d'algunes d'aquestes dones ens recorden que, amb molta freqüència, aquella era l'única formació consentida amb molta freqüència pels pares de famílies de classes mitjanes benestants fins més enllà de mitjans del segle XX.

L'exposició és un encert. Parteix d'un acurat treball de recerca i pensa i distribueix els materials exhibits de manera adient i equilibrada. Estimula el gaudi estètic i emocional davant l'obra artística, dibuixa els contorns de les dificultats per a comprendre el treball combinat entre artistes i científics i, entre d'altres situacions i contingències, reflexiona sobre l'autoria, l'anonimat, l'ocultació, la vida professional al marge, l'absència de reconeixement, memòria i record, i la desaparició de les dones en un món laboral de ciència dominat per l'home.

Alfons Zarzoso
Institució Milà i Fontanals de Recerca en Humanitats
CSIC, Barcelona
<https://orcid.org/0000-0003-1263-0571>